

DOI: 10.31866/2617-7943.3.2.2020.221107

УДК [719:069]-049.34:[316.485.26:351.862.22](477)

ПРОБЛЕМИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ФОНДУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ПОЛІТИЧНИХ КРИЗ ТА ВОЄННИХ КОНФЛІКТІВ

Лілія Плешакова

кандидат історичних наук;

e-mail: pleshakova.lilia.18@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2168-8951

Національний музей народної архітектури та побуту України, Київ, Україна

Анотація

Мета статті. Завдання, яке ставить автор статті у дослідженні поданої теми, полягає в окресленні проблематики збереження й повернення музейних колекцій із тимчасово окупованих територій до культурного надбання України. **Актуальність теми** зумовлена сучасними потребами оптимізації державної політики в музейній галузі, зокрема, створенням ефективних державних програм зі збереження національного Музейного фонду. Реформування в цій сфері суспільного життя зумовлюється насамперед необхідністю створення єдиної державної уніфікованої системи обліку музейних предметів з усіх зібрань музеїв України. **Наукова новизна** полягає в запропонованих концептуальних підходах щодо збереження й повернення музейних цінностей у випадку збройних конфліктів та протистоянь. **Методологія дослідження.** Реалізації завдання дослідження підпорядкована теоретико-методологічна база, до складу якої входить комплекс методів, серед яких первинні – у вигляді збору інформації про рівень дослідженості теми, вивчення джерел, авторські спостереження та досвід, а також вторинні методи, які використані для обробки та аналізу отриманої інформації. Несформованість єдиної державної зведеної інформаційної бази даних на сьогодні унеможлиблює встановлення масштабів втрат музейних цінностей на окупованих територіях. На прикладі музеїв окупованого Луганська доведено, що питання збереження пам'яток культури України повинно стати нагальним для органів влади всіх рівнів, а музейна спільнота має долучитися до обговорення зазначених проблем, створення та впровадження принципово нових шляхів та заходів зі збереження музейних фондів України, зважаючи на величезні втрати національних культурних цінностей за останні роки. Складання та публікація каталогів колекцій певних музейних установ і Музейного фонду України загалом мають стати стратегічним напрямом державної політики в галузі культури й музейної сфери, запобіжником остаточній втраті пам'яток у випадках збройних конфліктів. **Висновки.** Результати дослідження можна застосувати для відновлення та практичного оновлення діяльності музеїв після їхнього повернення до складу України, а також для розроблення науково-методичних рекомендацій щодо удосконалення обліку пам'яток культури України й державних програм зі збереження національного культурного надбання.

Ключові слова: музейна справа; музей; музейна мережа; музейний фонд; культурна спадщина; воєнний конфлікт

Вступ

Збереження культурного надбання українського народу є одним із важливих напрямів внутрішньої політики незалежної національної держави, що задекларовано у статті 54 Конституції України. На сьогодні це завдання актуалізовано насамперед загрозою втрати культурних цінностей тих територій України, які внаслідок політичних криз та збройних протистоянь з 2014 р. контролюються окупаційною адміністрацією Російської Федерації і включені Верховною Радою України до тимчасово окупованих територій.

З початком воєнних протистоянь на Донбасі та його окупації значна кількість музеїв залишилася на окупованій території. Напевно, ці музеї зазнали значних втрат як у своїй кількості, так і в чисельності їхніх збірок. Можна з упевненістю стверджувати також і те, що після 2014 р. кардинально трансформувалися концептуальні засади та ідеологічні орієнтири їхньої діяльності. Тому цілком доречно проаналізувати причини та наслідки втрат музейного фонду на окупованих територіях із метою окреслення проблем збереження музейних колекцій не лише в межах окремо взятого регіону, але й у всеукраїнському масштабі, щоб у випадку аналогічного воєнного протистояння мати підстави для їхнього повернення до культурного надбання України, а після деокупації захоплених територій – і для відродження музейної мережі.

Мета статті

Мета статті полягає в окресленні проблематики збереження й повернення музейних колекцій із тимчасово окупованих територій до культурного надбання України.

Аналіз попередніх досліджень

На сьогодні єдиним документом, у якому прописані норми із захисту культурних цінностей, є Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту від 14.05.1954 р. (Організація Об'єдинених Націй, 1954). Цей документ містить положення, якими передбачені захист культурних цінностей та повага до них. Але причинно-наслідковий аналіз воєнних конфліктів свідчить, що руйнації, як випадковій, так і навмисній, зазнають майже всі об'єкти, які розташовані у цих зонах. Правові зобов'язання країн-підписантів Гаазької конвенції можуть зводитись у таких умовах тільки до зобов'язання матеріального відшкодування наслідків бойових дій. Це не передбачає відшкодування моральних втрат. Це пояснює обмежену кількість країн-підписантів Гаазької конвенції.

Захист культурних цінностей у випадку збройних конфліктів в Україні регулюється Законом України «Про охорону культурної спадщини» (Верховна Рада України, 2000), Законом України «Про охорону археологічної спадщини» (Верховна Рада України, 2004), Керівництвом із застосування норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України, затвердженим наказом Міністерства оборони України від 11.09.2004 р. № 400 – спеціальним внутрішнім нор-

мативно-правовим актом щодо захисту культурних цінностей у випадку збройного конфлікту (Міністерство оборони України, 2004), Конвенцією про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини, яка була прийнята 16.11.1972 р. та ратифікована Україною 04.10.1989 р. (ЮНЕСКО, 1972), та Конвенцією про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі власності на культурні цінності від 14.11.1970 р., ратифіковану Україною 10.02.1988 р. (ЮНЕСКО, 1970). Ці законодавчі документи тільки визначають необхідність забезпечення збереження культурних цінностей.

Виклад основного матеріалу

Несформованість єдиної державної уніфікованої системи обліку всіх пам'яток історії та культури унеможливорює встановлення масштабів та вартості втрат культурних цінностей. Впроваджена державна програма фотофіксації фондово-облікової документації доводить недосконалість цієї системи обліку культурних цінностей. Так, приміром, фотофіксація Книг обліку луганських музеїв, на яку було витрачено час та кошти, була зосереджена у м. Донецьку, який також опинився в окупаційній зоні.

Усі об'єкти культури мусять мати забезпечений державою резервний фонд у вигляді засобів для термінової евакуації пам'яток культури або їхнього надійного захисту. Такий фонд має передбачати і грошовий еквівалент, оскільки іноді може спрацювати банальний розрахунок за можливість порятунку музейних колекцій. Такі випадки могли трапитися в Луганську у 2014 р. Однак музейники, які пакували музейні предмети в підручні матеріали, мали за завдання чекати можливості транспортування, адже без грошового резервного фонду не мали змоги здійснити евакуацію самостійно. У таких випадках існує вірогідність приймати тактичні рішення на місцях, не очікуючи оцінювання ситуації з боку центральних органів влади та їхніх розпоряджень. Обов'язково мають бути розроблені реальні плани із захисту культурних цінностей із врахуванням досвіду музеїв, які опинились у небезпечних умовах.

Моніторинг та аналіз наслідків збройних конфліктів мають стати предметом обговорення музейної спільноти України.

Озвучені представником Міністерства культури України статистичні дані під час брифінгу 13 червня 2016 р. не відповідають дійсності (Укрінформ, 2016). Серед названих 70 музеїв Криму, Луганської та Донецької областей тільки 48, як свідчить дослідження, розташовані в окупованому Луганську! Цифра 2 млн музейних предметів, які залишилися на тимчасово окупованих територіях, також досить сумнівна. Точні цифри назвати неможливо за браком статистичних даних та через різні юридичні статуси музейних закладів. Зазначене стосується не лише Луганська, а і всіх інших адміністративно-територіальних утворень держави.

За належністю (юридичним статусом) музейні установи Луганська поділяються на чотири групи. До першої групи належать державні музеї, яких налічується три: Луганський обласний краєзнавчий музей, Луганський обласний художній музей і Миський музей історії та культури міста Луганська, який має у своєму складі чотири відділи із самостійними експозиціями. Отже, загальне число державних музейних одиниць дорівнює семи.

Другу групу утворюють 18 відомчих музеїв, три з яких створені при Національному університеті ім. Т. Шевченка, два – при Східноукраїнському національному університеті ім. В. Даля, чотири – при Луганському національному аграрному університеті; п'ять – при міських підприємствах і чотири – при інших установах.

Третя група – 20 громадських музеїв, тобто, музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства культури України.

До четвертої групи належать три приватні музеї (Табл. 1).

Таблиця 1

**Класифікація музеїв Луганська за належністю
(станом на початок 2010-х рр.)**

№ з/п	Назва музею	Дата створення
Державні музеї		
1	Луганський обласний краєзнавчий музей	1924
2	Луганський обласний художній музей	1944
3	Міський музей історії та культури міста Луганська (ММІКМЛ)	1990
	<i>Відділи ММІКМЛ:</i>	
4.	Літературний музей В.І. Даля	1986
5.	Музей-квартира В.А. Титова	1987
6.	Історико-технічний музей (Луганський завод)	2009
7.	Поет-пісенник М. Матусовський	2010
Відомчі музеї		
1.	Зоологічний музей Луганського національного університету ім. Т. Шевченка	1924
2.	Парк-музей кам'яних скульптур Археологічно-етнографічного музейного комплексу Луганського національного університету	1972
3.	Народний музей історії Публічного акціонерного товариства холдингової компанії (Луганськ-Тепловоз)	1962
4.	Музей історії Луганського відділення Донецької залізниці (після відкриття мав назву «Музей революційної, бойової та трудової слави Луганської дирекції залізничних перевезень», Музей залізничників – сучасна назва)	1967
5.	Музей санітарно-епідеміологічної служби	1972
6.	Народний музей історії Луганського аграрного університету	1981
7.	Музей історії ветеринарної служби Луганської області	1987
8.	Народний музей «Пожежна технічна виставка в Луганську»	1987
9.	Луганський авіаційно-технічний музей при Авіаційно-ремонтному заводі	1996
10.	Музей луганського лікеро-горілчаного заводу	1998
11.	Музей обласного Управління Міністерства внутрішніх справ України	1999
12.	Музей космонавтики при Авіаційно-ремонтному заводі	2011

Громадські музеї (музеї при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства культури України)		
1.	Клас-музей В.І. Даля. Спеціалізована школа № 5	відновлено реєстрацію 2004 р.
2.	Клас-музей історії школи. Спеціалізована школа № 5	відновлено реєстрацію 2004 р.
3.	Музей історії школи. СЗОШ № 7	відновлено реєстрацію 2004 р.
4.	Музей бойової слави 54-ї гвардійської стрілецької Макіївської Червонопрапорної орденів Леніна, Суворова та Кутузова дивізії. СЗОШ № 27	відновлено реєстрацію 2004 р.
5.	Музей бойової слави 202-го гвардійського артилерійського ордену О. Невського полку. СЗОШ № 11	відновлено реєстрацію 2004 р.
6.	Музей Героя Радянського Союзу М. В. Галицького. СЗОШ № 12	відновлено реєстрацію 2004 р.
7.	Музей історії Кам'яного Броду. СЗОШ № 13	відновлено реєстрацію 2004 р.
8.	Музей історії школи (школи ВПС). СЗОШ № 26	відновлено реєстрацію 2004 р.
9.	Музей бойової слави 59-ї гвардійської Краматорської стрілецької орденів Суворова і Хмельницького дивізії, льотчика Північного флоту М. М. Щегольова та учасника афганської війни А. М. Ліньова	відновлено реєстрацію 2004 р.
10.	Музей історії Артемівського району	відновлено реєстрацію 2004 р.
11.	Музей слави 14-ї стрілецької гвардійської дивізії ім. Я. Фабриціуса	відновлено реєстрацію 2004 р.
12.	Музей «Шевченкова світлиця»	відновлено реєстрацію 2004 р.
13.	Музей історії рідного краю	відновлено реєстрацію 2004 р.
14.	Музей історії культури	відновлено реєстрацію 2004 р.
15.	Галерея Пам'яті	відновлено реєстрацію 2004 р.
16.	Музей «Герої Сталінградської битви – наші земляки»	відновлено реєстрацію 2004 р.
17.	Музей бойової слави 379-ї стрілецької Лисичанської Червонопрапорної дивізії	відновлено реєстрацію 2004 р.
18.	Музей бойової слави 569-го мінометного полку і трудової слави Жовтневого району	відновлено реєстрацію 2004 р.
19.	Музей «Історії ВВАУШ»	відновлено реєстрацію 2004 р.
20.	Музей історії ліцею та верстатобудівного заводу	відновлено реєстрацію 2004 р.

Приватні		
1.	Музей ретро-автомобілів (націоналізований т. зв. ЛНР з назвою «Государственный музей ретротехники», відкритий 09.11.2014 р.)	Початок комплектування колекції 1976
2.	Приватний музей на честь Пеле	2012
3.	Музей-квартира художника О. Фільберта	1990

Джерела: Український державний центр туризму і краєзнавства учнівської молоді. (2011, 1 січня). *Каталог музеїв при навчальних закладах, які перебувають у сфері управління Міністерства [освіти і науки, молоді та спорту України]*. <http://old.mon.gov.ua/images/files/pozashkilna/muzei.doc>; Гайда, Л. А. (Упоряд.). (2012). *Каталог музеїв при навчальних закладах України*. Лисенко В. Ф.; Міністерство культури України. (2018, 10 травня). *Музеї, заповідники, заклади музейного типу України, відкриті для відвідування*. http://mincult.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=245062916&cat_id=244908588.

Здійснена класифікація музеїв за профілем свідчить, що в Луганську, станом на 2014 р., сформувалася доволі різноманітна мережа, але це не стосується державних музеїв. По-перше, трьох державних музеїв на місто з кількістю населення станом на 1 січня 2014 р. понад 463 тис. осіб (Головне управління статистики у Луганській області, 2014) явно недостатньо. Відомчі музеї не завжди публічні – відвідування їх обмежене, а шкільні музеї, найбільша за кількістю група, виконують обмежені соціальні функції і також закриті для вільного відвідування. По-друге, за профілем один із державних музеїв належить до історичних музеїв (Міський музей історії та культури міста Луганська), один – до художніх (Луганський обласний художній музей) і один має комплексний профіль (Луганський обласний краєзнавчий музей), оскільки його збірка документує історію і природу луганського регіону. Із чотирьох відділів ММІКМЛ три визначаються як літературні музеї (Літературний музей В. Даля, Музей-квартира В. Титова і «Поет-пісенник М. Матусовський»), один – як промисловий (Історико-технічний музей «Луганський завод». Отже, державна музейна мережа явно потребує як кількісного, так і якісного збільшення шляхом створення нових музейних установ, які б демонстрували особливості розвитку регіону як промислового центру, своєрідність його традиційної матеріальної і духовної культури тощо. У цьому сенсі вбачаємо одним із перспективних такий напрям модернізації музейної мережі як перетворення кількох відомчих музеїв на державні.

Узагальнена профільна класифікація всіх 48 луганських музеїв виглядає так:

- історичні – 23 (із них 1 державний, 4 відомчих, 18 шкільних музеїв);
- художні – 3 (1 державний, 1 шкільний, 1 приватний);
- літературні – 4 (3 державних, 1 шкільний);
- промислові та галузеві – 9 (1 державний, 8 відомчих);
- природознавчі – 6 (усі відомчі);
- науки й техніки – 2 (1 відомчий, 1 приватний);
- спортивні – 1 (приватний);
- комплексний 1 (державний).

Луганський обласний краєзнавчий музей за спеціалізацією його зібрання, експозиції та діяльності відповідає своєму профілю. Він комплексно документує історію та природу Луганського регіону. Його фонди та експозиція складаються

з розділів природи, історії, економіки, культури, побуту та мистецтва. Музей володіє збіркою, що налічує понад 180 000 одиниць зберігання.

Міський музей історії й культури міста Луганська – музей історичного профілю (Міський музей історії та культури міста Луганська, 1991). Його фонди містять музейні предмети, що в хронологічній послідовності відтворюють історію м. Луганська з часу його заснування. І хоча концепція музею передбачає висвітлювання історії міста до 1917 р., меморіальні колекції К. Ворошилова, В. Даля, В. Титова, М. Матусовського, інших луганчан, які в різні історичні часи внесли вагомий внесок у розвиток науки, культури, у боротьбу за свободу та незалежність України, дають змогу висвітлювати історію міста в ширшому діапазоні. Інтенсивна виставкова діяльність музейних відділів «Літературний музей В. Даля», «Музей-квартира письменника В. Титова», «Поет-пісеньник М. Матусовський», «Історико-технічний музей» сприяють ММІКМЛ у документуванні розвитку міста з врахуванням усіх аспектів історичних подій та діяльності видатних особистостей в ньому. Функціонування перерахованих вище відділів ММІКМЛ відповідає ознакам самостійних музеїв: експозиції трьох із них, окрім відділу «Поет-пісеньник М. Матусовський», розміщені в окремих історичних будівлях, всі вони мають власну фондово-облікову документацію, шифри музейних предметів (ЛМІК, ЛМІКМД, ЛМІКМТ, ЛМІКЛЗ). Експозиція, присвячена М. Матусовському, побудована в окремій залі міського музею, але відділ уже мав власну облікову документацію, вирішувалося питання про переміщення його в інше приміщення. Три відділи мають літературний профіль (Міський музей історії та культури міста Луганська, 1992), а Історико-технічний музей відповідає профілю «промисловий» за тематикою зібрання, яке документує історію розвитку Луганського ливарного заводу з його історичними трансформаціями та дотичних до цих процесів діячів науки та техніки, які внесли вагомий внесок у розвиток науки та промисловості України.

Луганський обласний художній музей за профілем належить до художніх музеїв. Його збірка містить зібрання художніх творів, декоративно-прикладного мистецтва, зразки народної творчості, персональні колекції художників Луганщини в комплексі з їхніми меморіальними речами.

Усі вищезгадані музеї є державними.

На початку ХХІ ст. у Луганську функціонували 18 відомчих музеїв. Профіль цих музеїв визначений також змістом їхніх колекцій та постановкою завдань з урахуванням основної діяльності. Так, Зоологічний та Анатомічний музеї Луганського національного університету ім. Тараса Шевченка належать до природознавчих за складом колекцій. До цієї ж групи належать три музеї Луганського національного аграрного університету – ґрунтознавства, анатомії та хірургічної патології. У їхньому функціонуванні, як і в інших музеях при навчальних закладах, переважає освітньо-виховна функція. Парк-музей кам'яних скульптур Археологічно-етнографічного музейного комплексу Луганського національного університету ім. Т. Шевченка зберігає переважно археологічні колекції, тому класифікується як історичний музей, однак його збірка включає також матеріали краєзнавчого змісту та історії освіти Луганщини (Красильников, 1999). Як історичні класифікуються також Музей історії та досягнень Східноукраїнського національного університету ім. В. Даля і Археологічний музей цього ж навчального закладу, а також Народний музей історії Луганського аграрного університету.

Колекції Народного музею Публічного акціонерного товариства холдингової компанії «Луганськ-Тепловоз», Музею історії Луганського відділення Донецької залізниці, Музею Луганського лікєро-горілчаного заводу сформовані за вузькопрофільною тематикою, що відповідає діяльності конкретних профільних підприємств, при яких вони функціонують і висвітлюють у своїх експозиціях події, пов'язані з історією підприємств, хоча і в контексті історії міста Луганська або України. Вони належать до промислових і галузевих музейних установ, як і Музей історії ветеринарної служби Луганської області, Народний музей «Пожежна технічна виставка в Луганську», Музей санітарно-епідеміологічної служби, Музей обласного Управління МВС України в Луганській області, які виконують завдання, пов'язані зі специфічними інтересами певних відомств у рамках галузі.

Зібрання Луганського авіаційно-технічного музею та Музею космонавтики при Авіаційно-ремонтному заводі відповідають профілю музеїв науки й техніки (Луганський авіаційно-технічний музей, 2000). Вони документують історію розвитку авіаційної техніки в Україні, історію космонавтики в контексті загальнодержавного розвитку цих галузей, їхні фонди містять персональні колекції дотичних до висвітлюваних подій діячів.

Музейні предмети та музейні колекції відомчих музеїв згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 29.11.2000 р. № 1766 (Кабінет Міністрів України, 2000) є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України.

У Луганську функціонує мережа громадських музеїв – музеї при навчальних закладах. Вони перебувають у сфері управління Міністерства культури України. Їх також умовно класифіковано за профілем, адже фактично немає відомостей про склад їх колекцій. Переважна їх кількість належить до історичних музейних закладів, а саме: 18 із 20. Завдяки шкільним музеям найчисленнішу групу музеїв Луганська складала історичні музеї – 22 із 48.

Станом на 2014 р. в Луганську працювали три приватні музеї. За популярністю вони не поступалися державним. Їх колекції стали доступними для широкого загалу після набуття Україною незалежності. Це пояснювалося зняттям певних обмежень у трактуванні історичних подій та значення особистостей в історії, глобалізацією процесів розвитку культури та суспільного життя.

Приватний музей на честь всесвітньо відомого футболіста Пеле був офіційно відкритий у червні 2012 р. до чемпіонату Європи з футболу Євро-2012, який проходив в Україні. Експозиція була розміщена на першому поверсі п'ятиповерхового житлового будинку у кварталі Гайового в Луганську. Музей – унікальний за кількома ознаками. По-перше, він був першим у світі, присвяченим визнаному королю футболу, адже тільки два роки потому в м. Сантос, де починав свою кар'єру Пеле в однойменному з містом клубі, відкрився музей, присвячений футболісту. До цього часу у світі були тільки клубні футбольні музеї. Про тривалий час формування колекції свідчить той факт, що на момент відкриття в музеї експонувалося понад 3 тисячі експонатів, серед яких – колекція книг та інших друкованих матеріалів, присвячених Пеле, колекція автографів відомих та видатних футболістів світу, поштові марки, монети з футбольною тематикою, футболки та інший спортивний одяг, вимпели та багато іншого, що володар колекції пов'язував з іменем Пеле. Серед експонатів – унікальні речі. Приміром, волосся футболіста, яке подарував

володарю колекції М. Худобіну особистий перукар футболіста, прапор бразильського футбольного клубу «Сантос», подарований президентом цього клубу разом з футболкою з написом золотом «Пеле». Таких футболок у світі тільки дві: друга належить самому Пеле. Це підтвердив дарувальник під час особистої зустрічі з М. Худобіним. Найдорожчим експонатом для власника була фотографія Пеле з відомим футболістом радянського періоду Л. Яшиним. Це була перша річ у майбутній колекції, за яку 10-річний майбутній колекціонер віддав свій велосипед. Під час створення експозиції дієву допомогу та всебічні консультації надавали співробітники музею ММІКМЛ (Міський музей історії та культури міста Луганська, 2011).

У 2014 р., коли Луганськ опинився в окупації, збірку М. Худобіна «оцінили» місцеві «прихильники футболу», які під тортурами намагалися відібрати в заарештованого власника його колекції. І тільки втручання шанувальників колекціонера з Москви змогли вплинути на припинення знущань з нього. Остаточна доля унікальної збірки, яка формувалася власником понад 40 років, на сьогодні невідома.

Невідомо, як склалася б доля унікального музею, якби функціонувала державна програма із захисту культурних цінностей незалежно від форми власності.

Трагічно склалася доля ще одного унікального приватного музею Луганська – Музею ретро-автомобілів. Цю колекцію власник В. Ландик збирав з 1974 р., коли у нього з'явився перший автомобіль «Волга». Колекцію складала зразки радянського автопрому, яких нараховувалося понад 30 одиниць. Серед експонатів були дуже рідкісні екземпляри, які власник придбав у різних містах колишнього Радянського Союзу.

Під час буремних подій 2014 р. В. Ландик переїхав на підконтрольну Україні територію. Не знайшовши можливості врятувати колекцію, залишив її у Луганську. Її націоналізував т.зв. «Департамент культури ЛНР» через декілька місяців. Зараз це «Государственный музей ретротехники». Склад колекції та відповідність її початковому вигляду на сьогодні невідомі.

Невідома й доля ще одного приватного музею Луганська – Музею-квартири художника О. Фільберта – луганчанина, організатора першого на Донбасі відділення Спілки художників СРСР. Роботи цього майстра – історія Луганщини в живописі. Його роботи розміщені у багатьох музеях України. Приватна колекція, яку довгі роки формував його син В. Фільберт, була для луганчан та студентів художніх навчальних закладів Луганська справжньою галереєю майстерності та історичних свідчень земляків.

Отже, розвинута та різнопланова музейна мережа Луганська з 2014 р. опинилася поза зоною впливу правового поля України та, відповідно, поза зоною захисту. Комплекс музейних пам'яток історії та культури позбавлений можливості відновлення в складі Музейного фонду України та національного культурного надбання у повноцінному складі. Фондово-облікова документація залишилася разом з музейними колекціями на непідконтрольних Україні територіях, тому навіть оглядові моніторингові заходи для визначення масштабів втрат, завданих в результаті збройного конфлікту, в цих умовах неможливі.

На прикладі луганських музеїв можна з впевненістю стверджувати, що без державної програми захисту культурних цінностей у разі збройних конфліктів врятувати від руйнацій, пошкоджень, пожеж, грабежів, крадіжок пам'ятки історії та культури неможливо. Розіслані у Луганську та Донецьку області навесні

2014 р. листи від Міністерства культури та туризму України з вимогою визначити обсяги та кількість необхідних для евакуації матеріалів та засобів не мали успіхів. Навіть підготовлені заяви не дали змоги вчасно евакуювати музейні колекції, бо очікуваний транспорт не зміг потрапити на окуповані території. Тому вкрай необхідно в мирний час провести моніторинг наявних цінностей та створити умови для їхнього захисту або термінової евакуації.

Масштаби руйнацій, знищень, пограбувань та незаконних вивезень з окупованих територій також важко встановити без зворотного зв'язку з окупованими територіями та елементарної інформаційної ізоляції. Тільки завдяки відчайдушним вчинкам луганських музейників більша частина музейного фонду була збережена. Так, приміром, була врятована експозиція Міського музею історії та культури міста Луганська, коли лише за декілька годин до обстрілу, ризикуючи життям в прямому сенсі, музейні співробітники пакували у підручні ящики музейні колекції, зносили їх у єдине фондосховище з заготованими та нашвидкуруч забитими вікнами. Важкі меблі XIX ст., у тому числі оригінальне трюмо з фотомайстерні Л. Матусовського, старовинний музейний інструмент XVIII ст. врятувати не вдалось. 14 липня 2014 р. будівля ММІК була обстріляна (Іл. 1). Подібних руйнацій будівля музею – пам'ятка архітектури XIX ст. (охоронний номер № 140056) не зазнавала за всю історію свого існування (Іл. 2). Окрім пошкодження фасаду будівлі музею, у 2014 р. було знищено цінні вітражі, оригінальні внутрішні масивні двері, сходи, експозиційне обладнання, комп'ютерну техніку з поточною документацією, частину архіву, довідкового апарату. Стан фондово-облікової документації та музейного фонду на сьогодні невідомий. Окрім будівлі музею, в якій наприкінці XIX – на початку XX ст. розміщувалася Луганська міська дума, на вул. К. Маркса, були пошкоджені та зруйновані інші історичні будівлі, що входили до архітектурного ансамблю – історичного ядра Луганська. Ще багато нерухомих пам'яток історії та культури було пошкоджено та знищено. Розмір збитків від руйнацій наразі встановити неможливо (Іл. 3).

Конференції, круглі столи та інші публічні заходи спроможні знайти важелі впливу на відповідальних осіб для удосконалення як законодавчої бази із захисту культурних цінностей, так і на нормативно-правові акти. Ступінь відповідальності за пошкодження або втрату культурних цінностей мусить бути вдосконалена та адаптована до сучасних викликів небезпеки. Треба звернути увагу на кадрову політику музеїв, адже випадкові невмотивовані співробітники можуть нести реальну загрозу збереженню національного надбання України. Цей важливий аспект натикається на чергову проблему в музейній галузі – рівень оплати роботи музейних співробітників, що суттєвим чином впливає на якість їхньої роботи та музейної справи взагалі.

Внесення музейних цінностей до Державного реєстру – вкрай необхідна процедура, особливо в сучасних умовах. Його наявність могла б стати запорукою успіху майбутньої роботи з повернення музейних пам'яток до Музейного фонду України. А за браком на сьогодні достеменних, конкретних відомостей про склад музейних збірок Луганська унеможлиблює розшук втрачених цінностей. Складання Державного реєстру – першочергове завдання музейної галузі України. Його необхідно активізувати, проте ініціативи «зверху» та «знизу» мають збігати-

ся. Для цього необхідне публічне обговорення ризиків гальмування цього процесу та його наслідків.

Наукова новизна

Стан безпорадності, у якому опинилися музейні збірки на непідконтрольній Україні території в Луганській та Донецькій областях, доводить неспроможність держави на сьогодні ефективно впливати на збереження музейних фондів та інших рухомих пам'яток історії та культури України. Адже немає державної програми захисту культурних цінностей від небезпек під час збройних протистоянь. Так само не розроблена стратегія розвитку музейної справи в цьому напрямі. Було б корисним ініціювання створення міжнародних ратифікованих документів, які б на законодавчому рівні закріплювали безумовність збереження культурних цінностей через визначення їхньої універсальності.

Висновки

Досвід втрат музейних колекцій на тимчасово окупованих територіях дає змогу стверджувати, що дієвим на сьогодні засобом збереження або повернення музейних колекцій у випадку їхнього зникнення є процес їхнього оприлюднення. Каталоги музейних колекцій мають стати у пріоритетних планах видавничої діяльності музеїв, і для цього треба закласти державні кошти. До сьогодні видання довідників, каталогів, путівників експозицій та виставок лягає тягарем на плечі музеїв. Пошуки спонсорських коштів все частіше не завершуються успішно.

Однак вони можуть слугувати джерелом, за яким можлива ідентифікація цінних музейних предметів зі збірки цього музею. Подібні каталоги мають бути в музеях, бібліотеках, спеціальних відділах органів управління, на численних електронних носіях, мати достатній наклад. Їхнє створення має бути внесене в обов'язкові плани роботи музейних установ та профінансоване державою як один з необхідних та важливих заходів із захисту та збереження національної спадщини України.

Посилання на джерело, з якого надійшли музейні предмети, необхідне, адже в умовах окупації музейні колекції Луганська опинилися в умовах ризику втрати, пошкодження, підміни та інших небезпек. Встановленню відповідності музейних предметів фондово-облікової документації колишні власники або члени їхніх родин можуть допомогти та підтвердити оригінальність пам'яток після деокупації.

Після закінчення будь-якої війни гостро постає питання реституції культурних цінностей. Брак єдиного інформаційного електронного реєстру музейних пам'яток спричиняє загрозу втрати культурних цінностей. У цих умовах облікова документація також опиняється в зоні ризику втрати. Подальше встановлення наявності музейних предметів та їхньої відповідності фондово-обліковій документації може стати неможливим. Тільки єдина національна база даних має відображати повний склад Музейного фонду України. Вивчення досвіду втрат музейних колекцій в умовах політичних криз і воєнних конфліктів здатне сприяти прискоренню розроблення ефективних державних програм і нормативних документів для протидії сучасним викликам безпеки.

Ілюстрації до статті

Іл. 1

Міський музей історії і культури міста Луганська. 14.07.2014 р.

183

Будівля Міського музею історії та культури міста Луганськ в різні часи

Іл. 2

1902 р.

1933 р.

1950-ті рр.

2000-і рр.

Джерело: Фото із фонду ММІКМЛ.

Пошкоджені історичні будівлі Луганська в 2014 р.

Іл. 3

Джерело: Фото: <http://informator.lg.ua/>.

Пам'ятник борцям революції в Луганську

Джерело: Відео: Ksenia God на Youtube

186

Палаючий будинок № 6 на вулиці Карла Маркса у Луганську

Обласна бібліотека ім. М. Горького

Джерело: Фото: <http://informator.lg.ua/>

187

Список посилань

- Верховна Рада України. (2000, 8 червня). Закон України «Про охорону культурної спадщини». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14>.
- Верховна Рада України. (2004, 18 березня). Закон України «Про охорону археологічної спадщини». <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15/sp:max100>.
- Головне управління статистики у Луганській області. (2014). Чисельність населення на 1 січня 2014 року та середня за 2013 рік. http://www.lg.ukrstat.gov.ua/sinf/demograf/demog0214_1.php.htm.
- Кабінет Міністрів України. (2000, 29 листопада). Постанова «Про затвердження переліку музеїв, що перебувають у віданні підприємств, установ та організацій, де зберігаються музейні колекції та музейні предмети, що є державною власністю і належать до державної частини Музейного фонду України» №1766. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF>.
- Красильников, К. И. (1999). Древнее камнерезное искусство Луганщины. Шлях.

- Луганський авіаційно-технічний музей. (2000). Паспорт Луганського авіаційно-технічного музею.
- Міністерство оборони України. (2004, 11 вересня). Керівництво по застосуванню норм міжнародного гуманітарного права в Збройних Силах України.
- Міський музей історії та культури міста Луганська. (1991). Уніфікований паспорт музею. Архів Міського музею історії та культури міста Луганська, Луганськ.
- Міський музей історії та культури міста Луганська. (1992). Уніфікований паспорт музею. Архів Міського музею історії та культури міста Луганська, Луганськ.
- Міський музей історії та культури міста Луганська. (2011). Звіт за 2011 рік.
- Организация Объединенных Наций. (1954, 19 мая). Конвенция о защите культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157.
- Укрінформ. (2016, 13 червня). *Мінкульт порахував музеї, що залишились під окупантами*. <http://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2033684-minkult-porahuvav-muzei-so-zalisilisa-pid-okupantami.html>.
- ЮНЕСКО. (1970, 14 листопада). Конвенція про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186.
- ЮНЕСКО. (1972, 16 листопада). Конвенція про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089.

References

- Cabinet of Ministers of Ukraine. (2000, November 29). *Postanova "Pro zatverdzhennia pereliku muzeiv, shcho perebuvauiut u vidanni pidpriemstv, ustanov ta orhanizatsii, de zberihaiutsia muzeini koleksii ta muzeini predmety, shcho ye derzhavnoiu vlasnistiu i nalezhat do derzhavnoi chastyny Muzeinoho fondu Ukrainy" №1766 [Resolution "On Approval of the List of Museums Managed by Enterprises, Institutions and Organizations, which Store Museum Collections and Museum Objects that are State Property and Belong to the State Part of the Museum Fund of Ukraine"]*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1766-2000-%D0%BF> [in Ukrainian].
- Krasil'nikov, K. I. (1999). *Drevnee kamnereznoe iskusstvo Luganshchiny [Ancient Stone Carving Art of Luhansk Region]*. Shlyakh [in Russian].
- Luhansk Aviation Technical Museum. (2000). *Pasport Luhanskoho aviatsiino-tekhnichnoho muzeiu [Passport of the Luhansk Aviation Technical Museum]* [in Ukrainian].
- Luhansk City Museum of History and Culture. (1991). *Unifikovanyi pasport muzeiu [Unified Passport of the Museum]*. Archive of the City Museum of History and Culture, Luhansk [in Ukrainian].
- Luhansk City Museum of History and Culture. (1992). *Unifikovanyi pasport muzeiu [Unified Passport of the Museum]*. Archive of the City Museum of History and Culture, Luhansk [in Ukrainian].
- Luhansk City Museum of History and Culture. (2011). *Zvit za 2011 rik [Report for 2011]* [in Ukrainian].
- Main Department of Statistics in Luhansk Region. (2014). *Chyselnist naselennia na 1 sichnia 2014 roku ta serednia za 2013 rik [Population as of January 1, 2014 and Average*

- for 2013]. http://www.lg.ukrstat.gov.ua/sinf/demograf/demog0214_1.php.htm [in Ukrainian].
- Ministry of Defense of Ukraine. (2004, September 11). Kerivnytstvo po zastosuvanniu norm mizhnarodnoho humanitarnoho prava v Zbroinykh Sylakh Ukrainy [Guide to the Application of International Humanitarian Law in the Armed Forces of Ukraine] [in Ukrainian].
- Ukrinform. (2016, June 13). *Minkult porakhuvav muzei, shcho zalyshylys pid okupantamy* [The Ministry of Culture Counted the Museums that Remained Under the Occupiers]. <http://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2033684-minkult-porakhuvav-muzei-so-zalisilisa-pid-okupantami.html> [in Ukrainian].
- UNESCO. (1970, November 14). *Konventsiiia pro zakhody, spryamovani na zaboronu ta zapobihannya nezakonnomu vvezennyu, vyvezennyu ta peredachi prava vlasnosti na kulturni tsinnosti* [Convention Measures to Prohibit and Prevent the Illicit Import, Export and Transfer of Ownership of Cultural Property]. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_186 [in Ukrainian].
- UNESCO. (1972, November 16). *Konventsiiia pro okhoronu vsesvitnoi kulturnoi i pryrodnoi spadshchyny* [Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089 [in Ukrainian].
- United Nations. (1954, May 19). *Konventsiiya o zashchite kul'turnykh tsennosti v sluchae vooruzhennogo konflikta* [Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict]. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_157 [in Russian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2000, June 8). *Law of Ukraine "On Protection of Cultural Heritage"*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1805-14> [in Ukrainian].
- Verkhovna Rada of Ukraine. (2004, March 18). *Law of Ukraine "On Protection of Archaeological Heritage"*. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1626-15/sp:max100#Text> [in Ukrainian].

PROBLEMS OF THE NATIONAL FUND OF UKRAINE PRESERVING IN CONDITIONS OF POLITICAL CRISIS AND MILITARY CONFLICTS

Liliia Plieshakova

PhD in History;

e-mail: plieshakova.lilia.18@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2168-8951

National Museum of Folk Architecture and Life of Ukraine, Kyiv, Ukraine

Abstract

Purpose of the article. The purpose set by the author of the article in the study of this topic is to outline the issue of preservation and return of museum collections from the temporarily occupied territories to the cultural heritage of Ukraine. **The relevance of the article** is due to the current needs of optimizing state policy in the museum sphere, creating effective government programs to preserve the national museum fund. Reforms in this sphere of public life are generated by the need to create a single state unified system of accounting for museum objects from all museum collections in Ukraine. **The scientific novelty** of the research is that the research proposes conceptual approaches to preserving and restoring museum values in the event of

armed conflict and confrontation. **Research Methodology.** The implementation of the research task is subject to a theoretical and methodological basis, which includes a set of methods, among which the primary is in the form of collecting information on the level of research topic, studying sources, author's observations and experience, as well as secondary methods used for the purpose of processing and analysis of the obtained information. The absence of a single state consolidated information database makes it impossible to determine the extent of the loss of museum values on the occupied territories. On the example of the occupied Luhansk's museums author proves that the issue of preservation of cultural monuments of Ukraine should become urgent for authorities of all levels, and the museum community should be involved in discussing these problems, creating and implementing fundamentally new ways and measures to preserve the museum funds of Ukraine, considering the huge loss of national cultural values. The compilation and publication of collections catalogues of individual museum institutions and the Museum Fund of Ukraine as a whole should become a strategic direction of the state policy in the field of culture and museum sphere, as a preventer of the final loss of monuments in cases of armed conflict. **Conclusions.** The research results can be applied for the restoration and practical updating of the Lugansk museums' activity upon their return to Ukraine, as well as for the development of scientific and methodological recommendations for improving the accounting of cultural monuments of Ukraine and the State Programs for the preservation of national cultural heritage.

Keywords: museum affairs; museum; museum network; museum collection; cultural heritage; military conflict

190

ПРОБЛЕМЫ СОХРАНЕНИЯ НАЦИОНАЛЬНОГО ФОНДА УКРАИНЫ В УСЛОВИЯХ ПОЛИТИЧЕСКОГО КРИЗИСА И ВОЕННЫХ КОНФЛИКТОВ

Лилия Плешакова

кандидат исторических наук;

e-mail: pleshakova.lilia.18@gmail.com; ORCID: 0000-0003-2168-8951

Национальный музей народной архитектуры и быта Украины, Киев, Украина

Аннотация

Цель статьи. Задача, которую ставит автор статьи в исследовании данной темы, заключается в определении проблематики сохранения и возвращения музейных коллекций с временно оккупированных территорий к культурному достоянию Украины.

Актуальность темы обусловлена современными потребностями оптимизации государственной политики в музейной отрасли, в частности, созданием эффективных государственных программ по сохранению национального Музейного фонда. Реформирование в этой сфере общественной жизни обусловлено, прежде всего, необходимостью создания единой государственной унифицированной системы учета музейных предметов из всех собраний музеев Украины. **Научная новизна** заключается в предложенных концептуальных подходах по сохранению и возвращению музейных ценностей в случае вооруженных конфликтов и противостояний.

Методология исследования. Реализации задачи исследования подчинена теоретико-

методологическая база, в состав которой входит комплекс методов, среди которых первичные – в виде сбора информации об уровне изученности темы, освоение источников, авторские наблюдения и опыт, а также вторичные методы, использованные для обработки и анализа полученной информации. Несформированность единой государственной сводной информационной базы данных сегодня делает невозможным установление масштабов потерь музейных ценностей на оккупированных территориях. На примере музеев оккупированного Луганская доказано, что вопрос сохранения памятников культуры Украины должен стать актуальным для органов власти всех уровней, а музейное сообщество присоединиться к обсуждению указанных проблем, созданию и внедрению принципиально новых путей и мероприятий по сохранению музейных фондов Украины, учитывая огромные потери национальных культурных ценностей за последние годы. Составление и публикация каталогов коллекций определенных музейных учреждений и Музейного фонда Украины в целом должны стать стратегическим направлением государственной политики в области культуры и музейной сферы, предохранителем окончательной потере памятников в случаях вооруженных конфликтов. **Выводы.** Результаты исследования можно применить для восстановления и практического обновления деятельности музеев после их возвращения в состав Украины, а также для разработки научно-методических рекомендаций по совершенствованию учета памятников культуры Украины и государственных программ по сохранению национального культурного достояния.

Ключевые слова: музейное дело; музей; музейная сеть; музейный фонд; культурное наследие; военный конфликт

